

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Дашковської Тетяни Михайлівни на тему: «Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень

Актуальність обраної теми. Одним з ключових завдань юридичної науки на сучасному етапі глобалізаційних та інтеграційних перетворень світового правового порядку є всебічне обґрунтування поняття, ролі і перспектив існування правової системи як первинної складової правової карти світу та ролі і місця людини у цих процесах. З цього приводу Т. М. Дашковська цілком слушно зазначає, що найбільш важливим є використання антропологічного підходу під час аналізу правових систем у цілому, та місця особи у правовій системі, де її значення зростає у зв'язку з інтеграційними процесами, що відбуваються у світі (с. 4 дисертації).

Спроба дисертантки комплексно дослідити проблему співвідношення правових норм і юридичного процесу в деяких правових системах світу, виходячи із сучасних умов розвитку держави і права, наполягання на домінуванні антропологічного підходу у процесі розкриття предмету дослідження заслуговують на повагу і підтримку.

Проведене Т. М. Дашковською дисертаційне дослідження дозволяє сформулювати уявлення не тільки про природу правових систем сучасності, але й виявити загальні тенденції та закономірності їх розвитку, визначити оптимальні шляхи майбутніх перетворень.

Поряд із цим, обрана дисертанткою тема, зроблені висновки та пропозиції є вельми актуальними для вітчизняної правової системи, бо дозволяють враховувати загальносвітові тенденції щодо домінування окремих юридичних джерел права у правовому регулюванні деяких правових систем світу.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена також тим, що обґрунтування необхідності подальшого розвитку парадигми розуміння правової системи у вигляді сукупності взаємопов'язаних теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, завдяки яким правову систему слід розглядати як особливу, таку що самостійно розвивається у невід'ємному взаємозв'язку з іншими системами, частину правової карти світу, розкриття сутності якої має враховувати такі властивості як цілісність, інтегративність, комунікативність, правову ідеологію та антропоцентризм (с. 10 дисертації), є реальним відображенням розвитку значення людини, її прав і свобод у сучасному суспільстві.

Поряд із цим, у вітчизняній юриспруденції комплексні наукові розвідки зазначеної проблеми не здійснювались. Відтак, дослідження особливостей співвідношення правової норми та юридичного процесу в деяких правових системах є актуальним та виправданим як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Більш того, проведене Т. М. Дашковською дисертаційне дослідження є дуже своєчасним у контексті входження України до європейської правової спільноти.

Дисертація виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671) та плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Дисертаційна робота Т. М. Дашковської є затребуваною як з позицій загальнотеоретичного осмислення модернізації та розвитку категоріального апарату юриспруденції, так і з точки зору перспектив удосконалення чинної нормативно-правової бази, бо висновки, дефініції та пропозиції, сформульовані у дослідженні, можуть бути використаними у законотворчій діяльності. Дисертантка у своєму дослідженні обрала низку актуальних питань, пов'язаних із розкриттям сутності правових систем сучасності, що певною мірою дозволяє

не тільки розширити обрій розуміння правової карти світу, а й ідентифікувати місце та напрям розвитку української правової системи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. З огляду на теоретичні, емпіричні та нормативні джерела, які були опрацьовані дисертанткою, можна стверджувати щодо наукової обґрунтованості положень, сформульованих у дисертації, які підтверджуються критичним аналізом наявних літературних джерел юридичного, історичного, соціологічного та філософського спрямувань з питань співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу. Список літератури містить 280 джерел.

Дисертанткою опрацьовано більше двохсот наукових праць (монографій, статей, підручників) зарубіжних та вітчизняних дослідників. Використовувалися матеріали (доповіді і повідомлення) наукових конференцій. Теоретичним підґрунтям слугували наукові праці з теорії держави та права, філософії права та галузевих наук. Значна увага була приділена аналізу нормативно-правових актів та судової практики.

Т. М. Дашковська на належному рівні розкрила предмет дисертаційного дослідження. За структурою робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, є досить логічною і повністю відповідає цілям і завданням поставленим авторкою. В процесі дослідження дисертантка використовувала зарубіжну літературу, окремі законодавчі та судові акти іноземних держав. Зазначені аспекти свідчать про всебічність та достовірність проведеного дослідження, яке становить значну цінність як для вітчизняної науки, так і практичних дій, спрямованих на розвиток організації і функціонування правової системи України, її послідовного входження до європейського правового простору.

Належна обізнаність змісту нормативно-правових джерел, ґрунтовний аналіз судової практики, всебічний загальнотеоретичний аналіз окремих положень, сприяли виробленню власного підходу до цілого ряду принципових питань. Саме це дало можливість Т. М. Дашковській виявити особливості

нормативних і процесуальних правових систем, встановити взаємозв'язок між «образами людини у праві» і порядком організації правової системи.

Належний ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження забезпечено також використанням відповідних наукових методів.

Так, оновлена парадигма правової системи зумовила активне використання антропологічного підходу, оскільки звернення до антропології права відкриває простір новим ідеям, парадигмам, концепціям у юридичній науці, сприяє експлікації нових критеріїв оцінки правових явищ.

У процесі аналізу проблем, що охоплюються предметом дисертації, використано низку загальнонаукових методів наукового пізнання. Передусім, діалектичний метод, за допомогою якого усі явища розглянуто від загального до конкретного, функціональний метод, який дозволив розглянути під відповідним кутом зору види норм права, з'ясувати їх особливості та функціональне призначення (п. п. 1.2, 1.3, 3.1, 3.2). Використано ряд таких методів як: сходження від абстрактного до конкретного, індукція, дедукція, аналогія тощо (р. р. 1, 2, 3).

За допомогою формально-догматичного методу досліджено особливості здійснення правового регулювання у правових системах шляхом аналізу чинного законодавства та практики його застосування (п. п. 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1). Порівняльно-правовий метод застосовано при аналізові специфіки деяких правових систем. Для цього застосовано такі технології, як: порівняння (кореляція, екстраполяція, інтерполяція); класифікація, яка містить у собі виокремлення різних рівнів узагальнених ознак за їх рангами (таксономію); врахування стильових особливостей правових систем (п. п. 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Використання герменевтичного методу дозволило не тільки проаналізувати окремі аспекти сутності права шляхом осмислення окремих юридичних текстів як нормативно-правових актів, так і юридичних прецедентів, але й іще певним чином подолати плинність догми права і вийти на прийняття більш точного і справедливого рішення щодо виокремлення критеріїв класифікацій правових систем (п. п. 2.1, 2.2, 2.3).

Висновки, зроблені у дисертації, зокрема, щодо визначення парадигми правової системи, ролі антропологічного підходу у пізнанні правових явищ, особливостей співвідношення правових норм і юридичного процесу, виділення нових типів правових систем та аналізу сучасного стану правової системи України є значним внеском до загальної теорії держави і права та порівняльного правознавства.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає у тому, це є перше у науці загальної теорії права спеціальне комплексне дослідження співвідношення правових норм і юридичного процесу в деяких правових системах світу. У результаті здійсненого дослідження сформульовано низку положень, висновків та пропозицій, які мають наукову новизну.

Розділ 1 «Методологічні засади ідентифікації права», присвячено характеристиці антропологічного підходу до осмислення норми і процесу у правовій сфері, розкриттю їх поняття та особливостей.

Цікавою, з наукової точки зору, є позиція авторки щодо необхідності розмежування правової норми і норми права. Так, Т. М. Дашковська зазначає, що з позиції антропологічного підходу: а) під правовою нормою слід розуміти виражену та закріплену у суспільстві форму прояву сутності права (як природнього, так і позитивного; як нормативного, так і індивідуального характеру), яка є обов'язковою моделлю поведінки правової людини; б) норма права, є більш вузьким поняттям і є першоелементом лише нормативно-правових актів, особливим видом соціальних правил поведінки, має загальний характер, встановлюється, визнається або санкціонується державою (с. 38-39 дисертації).

Слід відзначити достатньо вдале авторське обґрунтування ознак юридичного процесу в аспекті антропологічного підходу до розуміння сутності юридичної діяльності в правовій системі (с. 48-49 дисертації).

Т. М. Дашковська удосконалює категоріальний апарат юридичної науки шляхом обґрунтування сутності та особливостей співвідношення таких понять

як: правова людина, юридична людина, правова норма, юридичний процес (с. 20, 38-39, 49 дисертації).

Розділ 2 «Диференціація правових систем у залежності від переважання норм або процесу» присвячений визначенню поняття і видів правових систем та дослідженню їх видів у залежності від переважання норм права або юридичного процесу.

Т. М. Дашковська уперше виділяє новий класифікаційний критерій типів правових систем сучасності, а саме – критерій домінування норми права або юридичного процесу у джерельній базі правової системи та ролі держави або суспільства у правотворенні, за яким усі існуючі правові системи запропоновано поділяти на нормативний та процесуальний типи: 1) нормативний (домінуючу роль у правотворенні закріплено за державою, що тягне переважання у правовій системі абстрактних та неперсоніфікованих норм права); 2) процесуальний (провідне значення у правовому регулюванні процесуальних правил, юрисдикційних норм та висока роль судового прецеденту) (с.77-78 дисертації).

Заслужують на увагу висновки дисертантки щодо виокремлення характерних ознак нормативних та процесуальних правових систем (с. 102, 124 дисертації).

Розділ 3 «Співвідношення правових норм та юридичного процесу в українському праві» присвячений питанням пріоритету норм права над юридичним процесом в українському праві, а також посиленню ролі юридичного процесу і зростанню в українському праві ролі судової практики.

Слід відзначити обґрунтовані авторкою положення про те, що судовий прецедент є важливим елементом правової системи України, у вигляді усталеної судової практики (юриспруденція констант) і переконливого прецеденту (в першу чергу - рішень Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів), що свідчить про зростання значення юридичного процесу в українському праві (с. 178 дисертації).

Не менш вдалим вбачається проведений Т. М. Дашковською аналіз правової системи України, згідно з яким авторка обґрунтовує комбінований –

матеріально-процесуальний критерій структуралізації вітчизняного права. Ядром національної правової системи є: конституційне право – як підґрунтя усіх інших галузей, інститутів і норм, а також цивільне, адміністративне і кримінальне право. Від цих трьох основних матеріальних галузей права вибудовуються генетичні, функціональні та структурні зв'язки до відповідних трьох процесуальних галузей: цивільно-процесуальної, адміністративно-процесуальної, кримінально-процесуальної (с. 183 дисертації).

На основі проведеного дослідження Т. М. Дашковська формулює обґрунтовані висновки, що сучасний стан правової системи України свідчить, що на тлі традиційного надання переваг правовому регулюванню за допомогою матеріальних норм (нормативно-правових актів), останнім часом відбувається зростання значення судової практики, а також відбувається формування явища, яке можна розцінювати як судовий прецедент... (с.188 дисертації).

Загальний огляд роботи свідчить про те, що з поставленими завданнями Т. М. Дашковська впоралася успішно, продемонструвала глибоку обізнаність з досліджуваних питань, має власну точку зору з дискусійних проблем, що підвищує цінність проведеного дослідження.

Завершується дисертаційне дослідження висновками, які в узагальненому вигляді відображають основний зміст роботи.

Практична значимість дисертаційного дослідження. Дослідження є внеском до загальнотеоретичного аналізу правової системи на сучасному етапі розвитку суспільства та практичних кроків щодо розвитку правової системи України на шляху входження до європейського правового простору.

Результати та висновки дослідження можуть використовуватися: у науково-дослідній сфері – висновки дисертаційного дослідження розвивають загальну теорію права, зокрема, ту її частину, що стосується поняття і характеристики норми права, співвідношення правових норм і юридичного процесу, класифікації правових систем, і є підґрунтям для формування і подальшого удосконалення вітчизняної теорії правових систем. Теоретичні положення, висновки і пропозиції дисертації можуть стати основою для

подальшого удосконалення концепції нормативних і процесуальних правових систем, їх характеристик, особливостей тощо;

сфері правотворчості – висновки, дефініції та пропозиції, сформульовані у дослідженні, можуть бути використаними у законотворчій діяльності, у процесі підготовки та удосконалення низки законодавчих та підзаконних актів;

навчально-методичній роботі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використаними при підготовці навчальних посібників та підручників із курсу загальної теорії права, порівняльного правознавства, при читанні лекцій із курсу загальної теорії держави та права;

правовиховній сфері – положення і висновки дисертації можуть бути використаними для формування фахової правосвідомості студентів юридичних вузів та для підвищення рівня правової культури населення.

Повнота викладу наукових положень дисертації в опублікованих працях. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено автором у 13 публікаціях, у тому числі у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, та 1 – у зарубіжному науковому виданні.

Автореферат відповідає змісту дисертації, достатньою мірою розкриває її основні положення та відповідає нормативним вимогам МОН України.

Зауваження щодо змісту дисертації. В цілому високо оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, слід відмітити низку зауважень та дискусійних положень:

зауваження:

1. Досліджуючи юридичний процес, Т. М. Дашковська, не зовсім вдало охарактеризувала юридичний процес у «вузькому розумінні». Авторка зокрема вказує, що «у вузькому розумінні юридичний процес це – узагальнювальне поняття, що характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження у цивільних, господарських і кримінальних справах, а також діяльності органів (службових, посадових осіб) адміністративної

юрисдикції і судових установ із розгляду справ про адміністративні правопорушення» (с.41 дисертації).

З цього приводу слід зазначити, що зазначене авторкою визначення юридичного процесу у «вузькому розумінні», не в повній мірі відображає роль і значення адміністративного суду в правовій системі, зводячи, по суті, його діяльність лише до розгляду справ про адміністративні правопорушення. Хоча, відповідно до чинного законодавства України, до адміністративних судів можуть бути оскаржені як будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження, так і окремі адміністративні правопорушення (протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність та ін.).

питання щодо змісту дисертації:

1. На с. 8 та 38 дисертації, Т. М. Дашковська обґрунтовує положення, що з позиції антропологічного підходу необхідно розмежовувати правову норму та норму права як два окремих, самостійних поняття.

Згідно з наведеними авторкою визначенням вказаних категорій під правовою нормою слід розуміти виражену та закріплену у суспільстві форму прояву сутності права (як природнього, так і позитивного; як нормативного, так і індивідуального характеру), яка є обов'язковою моделлю поведінки правової людини, в свою чергу норма права, є більш вузьким поняттям і є першоелементом лише нормативно-правових актів, особливим видом соціальних правил поведінки, має загальний характер, встановлюється, визнається або санкціонується державою. У зв'язку із цим виникає питання, який критерій було покладено в основу такого розмежування?

2. Підрозділ 1.3. дисертації (с.40-60 дисертації) присвячено аналізу сутності юридичного процесу. Зрозуміло, що у контексті розкриття предмету дослідження авторка намагалася показати роль юридичного процесу у становленні та існуванні процесуальних правових систем. Але, нажаль, більша

частина вказаного підрозділу присвячена аналізу ознак та сутності юридичного процесу в аспекті усталених загальних положень романо-германської правової сім'ї та правової системи України.

Відтак, виникає питання, чи можливо використовувати категорію «правова форма» для визначення сутності юридичного процесу, його ролі у типологізації правових систем, та які складові елементи мають бути враховані при аналізі правової форми юридичного процесу у сучасний період?

3. В дисертаційному дослідженні Т. М. Дашковська використовує такі поняття як: «процедурно-процесуальні норми», «процесуальні правила», «юрисдикційні норми», «юрисдикційні правові акти» (с. 9, 40-60, 143-159).

Зазначені поняття тісно пов'язані між собою та, що найважливіше, із поняттям юридичного процесу. Більш того, окремі з них, такі як: «юрисдикційні норми» та «юрисдикційні правові акти», взагалі є новацією у теорії права. Але, дисертаційне дослідження зі спеціальності 12.00.01., перш за все, має чітко визначати категоріальний апарат. Вказана вимога не тільки має практичне значення у науково-дослідній сфері, але й є запорукою недопущення виникнення колізій у законодавстві.

Тож, виникає питання, яким чином співвідносяться між собою вказані поняття, та яке місце займають в системі правових норм?

4. На с. 69 дисертації, Т. М. Дашковська зазначає, що парадигма розуміння правової системи відповідає сукупності взаємопов'язаних теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, завдяки яким правову систему слід розглядати як особливу, таку що самостійно розвивається у невід'ємному взаємозв'язку з іншими системами, частину правової карти світу, розкриття сутності якої має враховувати такі властивості як цілісність, інтегративність, комунікативність, правову ідеологію та антропоцентризм.

Але, у будь якому випадку, правова система не є самостійною системою. Вона є відображенням співіснування та функціонування суспільства, відтиском домінуючої складової правопорядку. Відтак, правова система розвивається

строго у відповідності до вектору розвитку суспільства, яке утворює стійку, організовану, публічно-правову організацію на певній території.

В контексті наведених положень, виникає питання, як слід розуміти зазначений авторкою критерій «самостійності розвитку правової системи» в аспекті антропологічного підходу сучасної парадигми правової системи?

Проте зазначені питання та зауваження не впливають на загально позитивну оцінку опонованої роботи. Дисертація носить завершений характер, встановлена мета дослідження розкрита у достатньому обсязі, основні положення дисертаційної роботи отримали необхідне наукове обґрунтування.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам МОН України. Дисертація Дашковської Тетяни Михайлівни на тему: «Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу» відповідає вимогам п. п. 9, 11-14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

Д. Г. Манько

29.09.2016р.

Підпис доц. Манько
посвідчує, режис

А.Ф. Дашковська